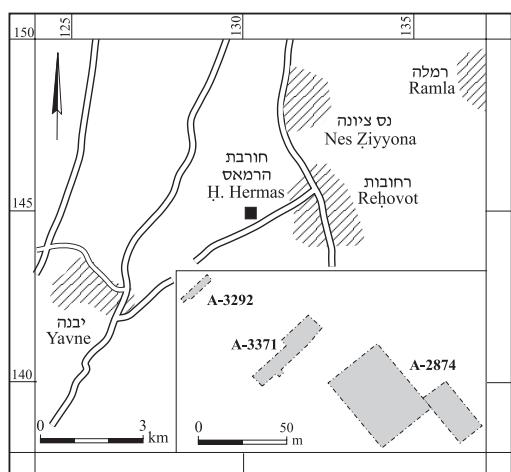

חורבת הרמאס

עפר שיואן וגיורא פרנוז

ציבור מתקופה הביזנטית, קברי ארגז, כבר בניו מהתקופה הרומית, כבשנים לייצור כלי חרס וככשן, שכוכית מהתקופות הרומיות-הביזנטית (אלישע,

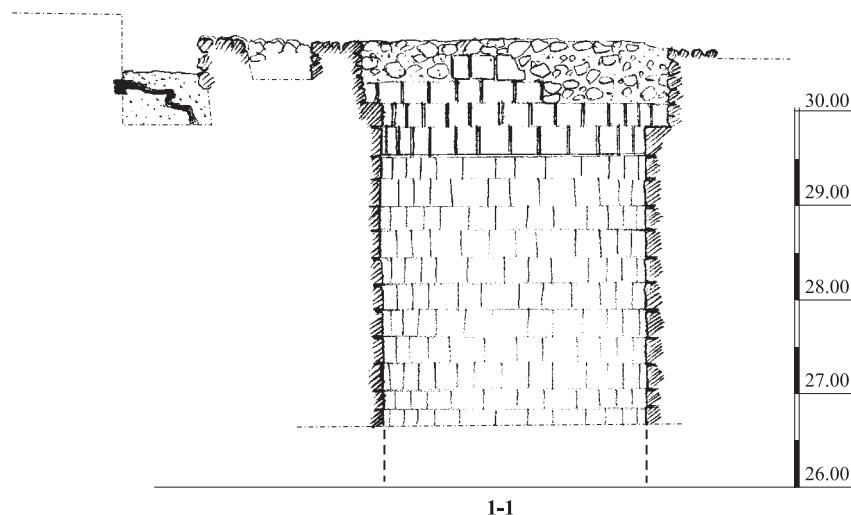
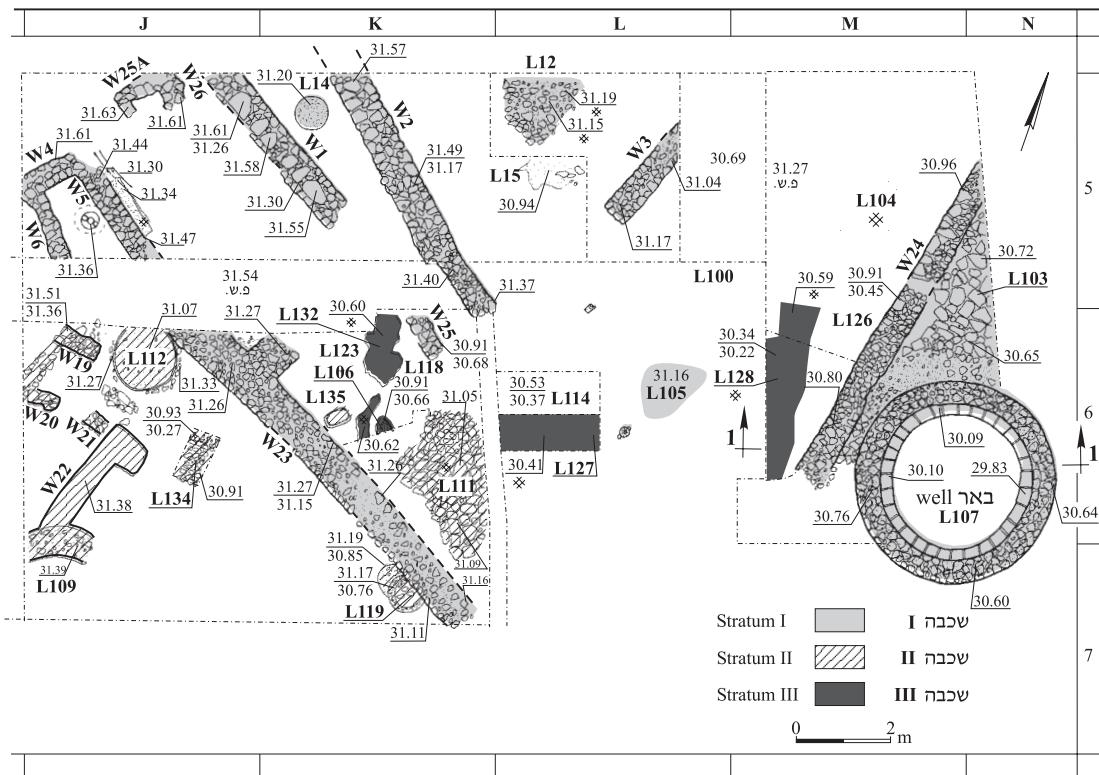
איור 1. חורבת הרמאס וסביבתה ומיקומם היחסית של החפירות.

חורבת הרמאס נמצאת מדרום לכפר גבירותול, מצפון לכביש הראשי המחבר בין רוחובות ליבנה ומודרום למסילת הרכז (נ"צ ר"ח 18050/64475 ; ר"י 13050/14475 ; אירום 1, 2). הקרקע בסביבת האתר היא חול אדום וחמרה (עלון תשן"ה 23:23; ניר תשן"ה 24). הדרך הראשית באזורי, ששימשה מאז התקופה הרומית ועד לאמצע המאה העשורים, היא דרך אורך המכונה "דרך הים". היא חיברה בין מצרים לדמשק, ומשקפת ככל הנראה תוואי עתיק עוד מתקופת הרכז (נצר Dorsey ; 42: 2004).

האתר נסקר כמה פעמים. בסוף שנות העשרים של המאה ה' זיהה י' עורי באתר שרידי קירות ובריכת מים הרוסה.¹ בעקבות חריש عمוק, שהעלה שתי כותרות מגולפות, אבן רחחים ומכתשי בזלת, נסקר האתר בשנת 1972 על ידי ר' רשק, נאמן עתיקות, ומ' ברוש, מפקח עתיקות באזורי המרכז. שטח האתר הוערך אז בכ- 40 דונם.² בשנת 1998 נרכשה באתר חפירת הצלה שבמהלכה נחשפו מבנים

איור 2. מראה כללי של החפירה, מבט למערב.

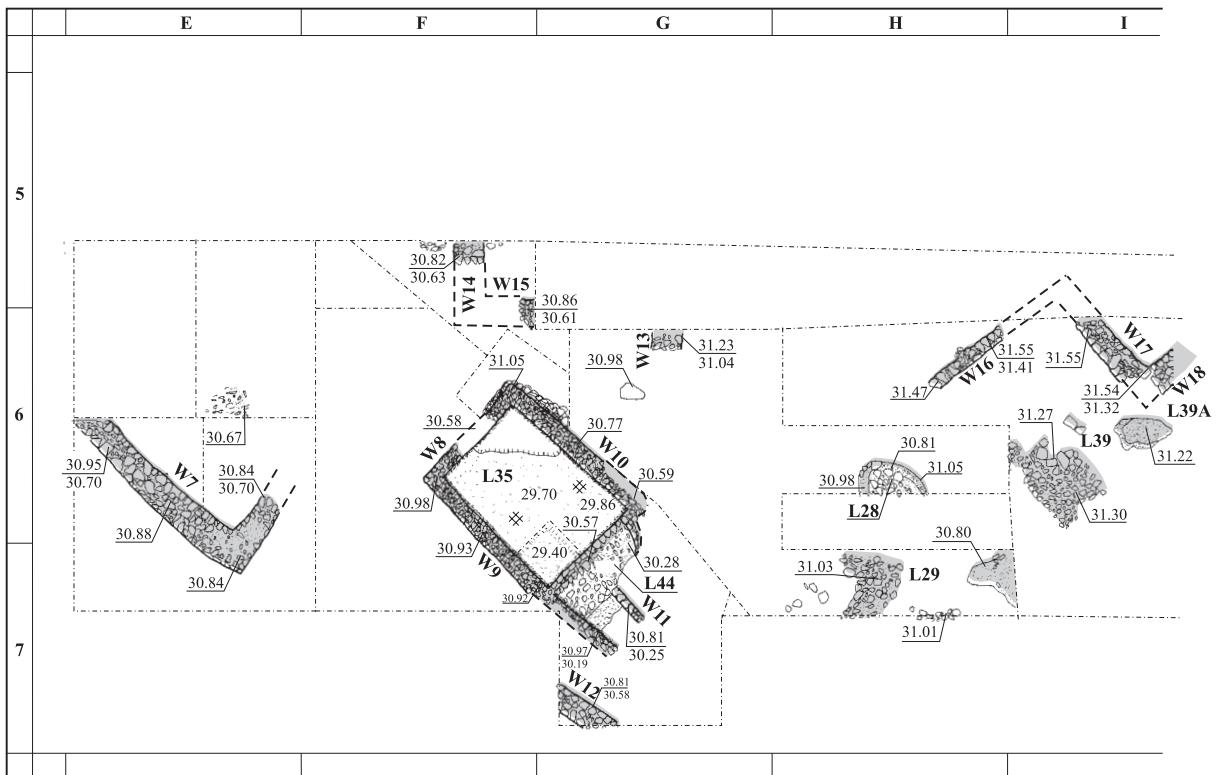

תוכנית 1. חורבת הרמאס: תוכנית וחתך.

החפירה

במהלך עבודות הכנה לביצוע פרויקט רחובות 2100 נחשפו שרידים אדריכליים; עקב כך נערכה במקום

בחכנה. בשנת 2000 נערכה באתר חפירת הצלה נוספת, שבמהלכה נחשפו מערכות חדרים ואמת מים מהתוарכות לתקופות הביזנטית והאסלאמית הקדומה (שיאון 2005).

זו נמצאו ברכיבים M-6, ובם רצפה בהירה (L127) ורצפת טיח (L128), שתיהן בעובי 0.1 מ'. בחתך הצפוני של lokos 128 נחשפו שתי לבנים בהירות (0.34×0.15 מ').

הממצא בשכבה זו כולל שברים של שני סירי בישול (איור 1:3) שלהם גוף מעוגל, צוואר קצר, קעור ורחב, ושפה מעוגלת וזקופה (איור 1:3) או נתואה קלות חוצה (איור 2:3). כן נמצא ידית של (איור 3:3) השיכת לטיפוס קנקנים שלהם גוף סגלגל, בסיס מחודד או קטום, כתף מעוגלת או שטוחה וצואර קצר עד ביןוני. כלים אלה מתחארכים למאורת הה' – הדר' לפסה'ן.

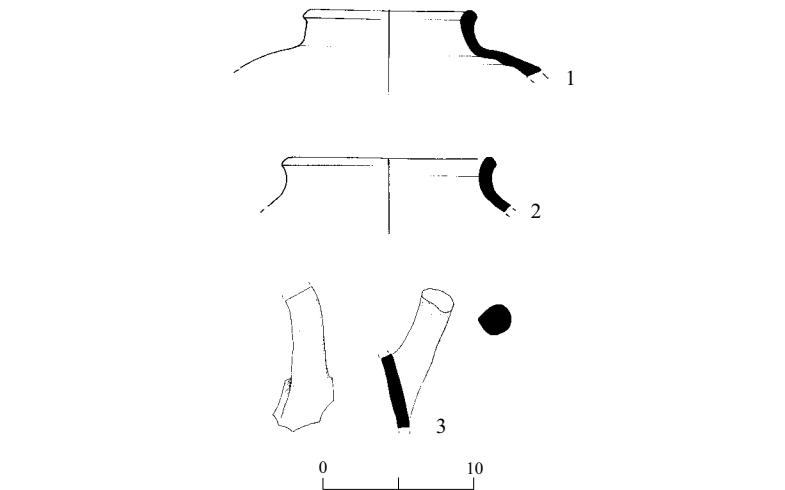
שכבה II (התקופות הרומיות-הביזנטית)

שרידים מוקוטעים משכבה זו נמצאו בריבועים K-J/6–7 (חוכנית 1): רצפה (L111) עשוייה מאבן שטוחות, לא וגולריות (0.3×0.5 מ'); שני טבוניות (L119) בניוים חרס עובי הדופנות 0.22 מ' — דופן של הטעון המזרחי (קוטר 0.8 מ') נחתכה על ידי הטעון המזרחי (קוטר 0.65 מ');

3. היפריה הצללה ממערב לחפירה של שנת 2000. בחפיריה נחשפו שלוש שכבות מהתקופה הפרוסית, הביזנטית והאסלאמית הקדומה. ברוב השטח השתמרו שרידים לגובה סנטימטרים אחדים בלבד (ר' איור 2). תעלות בדיקה שנעשו לפני החפירה פגעו בשדרדים וקבעו אותו זה מזה.

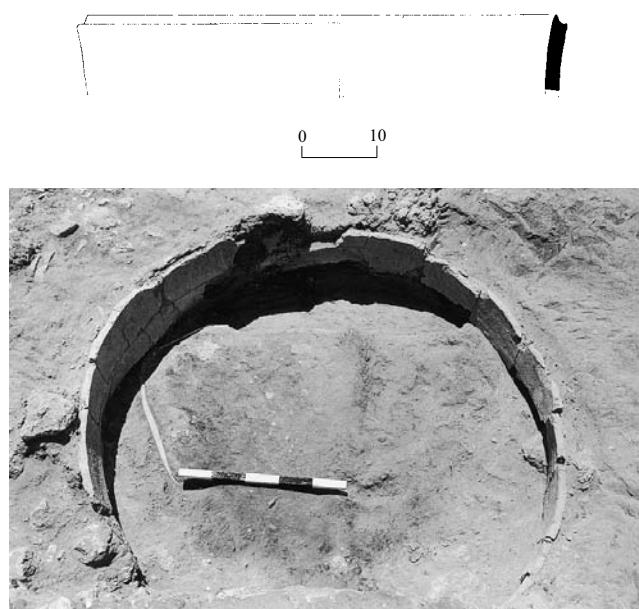
שכבה III (התקופה הפרסית)

שרידי רצפות ולבני טין אחדות נמצאו בחלק המרכזית של שטח החפירה (ריבועים M-6K; תוכנית 1), בעומק 0.5 מ'. נחשפו שני חלקיים של רצפה, שמנתה השתמרו כמעט קתיעתיים (L132). החלקה הצפונית של הרצפה נקבעה בקו ישר — עדות אولي לקיומו של קיר לבנים שהיה, ככל הנראה, המקור לחומר הלבנים הרוב שנמצא ממערב לרצפה וסמוך לה. ליד החלק הדרומי של הרצפה השתמר מתקן (L106; קוטר 0.4 מ'), גובה השתמרות הדופן 8 ס'ם), ככל הנראה טבון. גם החלקה הדרומי של הרצפה הסתתרים בקו ישר — עדות אولي לקיר לבניםalla השתמרן. שרידיים אחרים השיכינם לשכבה

איור 3. כלי החרס משכבה III.

מספר	הכלי	מס' רישום	לוקוט	תיאר	הקבילות
1	סיר בישול	601/3	132	טין אדמדם צהוב, 5YR 5/8	Gitin 1990:57, Pl. 31:14; Stern 1995:57, Fig. 2.4:5
2	סיר בישול	601/1	132	טין אדמדם צהוב, 5YR 5/8	Gitin 1990:57, Pl. 31:13
3	ידיית קנקן	605/6	132	טין אדמדם צהוב, 5YR 6/8	Gitin 1990:57, Pl. 29:20; Stern 1995:67, Fig. 2.10:14

איור 4. מתקן חרס בלוקוס 112.

שקל, שליהם שפה מעוגלת נוטה קלות חוצה, והם שכיחים בתקופת הביזנטית במאות ה-ה'–ה''ג. על סמך ממצאים אלה ושבירם של כליז זוככיה (ר' גוריון-רוזון, כרך זה) יש לתאריך שכבה זו לשלהי התקופה הרומית ולתקופה הביזנטית.

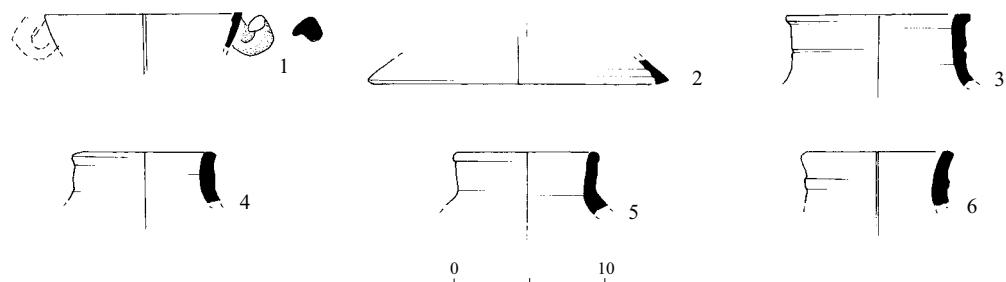
שכבה I (התקופה הביזנטית–האסלאמית הקדומה),

השרידים משכבה זו כוללים מבנה מלבני (L35), בארכ (L107) ובבדלי קירות ורצפות שאינן מתחברים לכדי תוכנית אחת. הקירות ניצבים בדרך כלל זה לצד זה, וכיוונם הכללי מזרחה–מערבה וצפון–דרום. להלן תיאור השרידים ממערב למזרח (ר' תוכנית 1).

בריבוע 6E נחשף קיר (W7) היוצר פינה חדה; לא נמצא רצפה הניגשת אליו. בריבועים G–6F נחשף מבנה מלבני (L35) 3 × 4 מ'; אior 6 שנראה כי היה לו גג מקומר – ככל הנראה קבר בניו, דוגמת הקברים הבוניים שהתגלו באזורי (למשל ח' נענה; שייאן תשנ"ט). קירות המבנה נזקקו מבטון שהכיל חלוקי נחל קטנים, אבני כורכר ושברי צדפים. שכבת

ומתוך עגול עשוי חרס (L112; קוטר 1.39 מ', עובי הדופן 2.2 ס"מ, גובה השתמרות 0.2 מ'; אior 4) שלו נקבע בדופן הדרומית, 5 ס"מ מעל הרצפה (קוטר 12 ס"מ). לפי הדופן שהסתמוכה פتوח המתוך ושפתה הקעורה, ניתן לשחזר מתוך פתוח עם שפה מרובעת, שגובהו 0.4 מ'. הנקבע בדופן המתוך שימוש כליל הנראה להוצאה נזול או חומר אחר. כן נמצאו בDAL קירות מאבן (W19–21), קיר לבנים (W22), חלק של מתוך עגול (L109) ומתקן מלבני (L134) הבני אבני בכמה גדלים, שימוש בכל הנראה בור שיקוע לנזול כלשהו.

שברים של שישה כליז חרס מיוחסים לשכבה זו. שניים מהם – סיר בישול קטן ופתח עם שתי ידיות אופקיות, דופן ישרה ושפיה שטוחה (airo 5:1), ומכתה עם שפה שטוחה ודופן עבה למדוי (airo 2:5) – מתוארכים לתקופה הביזנטית (על הקירוש בתיארכם המדוייק ועל התפתחותם ר' Calderon 2000:140–142). קנקן שלו דופן זקופה ושפת מדף קצרה נוטה חוצה (airo 3:5) אופיני לתקופה הרומית, עדמאה הד' לסה"ג. שלושה קנקנים נוספים (airo 5:4–6) הם מטיפוס קנקני

איור 5. כלי החרס משכבה II.

מספר	הכלי	התקבלות	תיאור	ליקוס	מס' רישום	סיר בישול
1	קנקן	טין אדמדם צהוב, 5YR 5/8	טין אדמדם צהוב, 5YR 5/8	112	555/2	
2	מכסה	טין אדמדם חום 5YR 3/2	טין אדמדם חום 5YR 3/2	112	557/8	
3	קנקן	טין אדמדם צהוב, 5YR 5/8	טין אדמדם צהוב, 5YR 5/8	112	555/6	
4	קנקן	טין אדום בהיר, 2.5YR 6/8	טין אדום בהיר, 2.5YR 6/8	119	561/4	
5	קנקן	טין אדום בהיר, 2.5YR 6/8	טין אדום בהיר, 2.5YR 6/8	119	561/2	
6	קנקן	טין אדום בהיר, 2.5YR 6/8	טין אדום בהיר, 2.5YR 6/8	119	561/1	

איור 7. הבאר בлокס 107, מבט לצפון-מזרח.

איור 6. המבנה בлокס 35, מבט לדרום-מערב.

(רוחב 0.3 מ'). הבאר הייתה מלאה באדמה תחווה, אפר ובנים גדולים.

ממצא כל החרס (איורים 8, 9)
קערות (איור 8: 13–1). — מגון רחב של קערות נמצא בשכבה זו, רובן מתוארכות לתקופה האסלאמית הקדומה (המאות ה-7–ה-9 לספירה), אם כי חלון היו בשימוש כבר במאה ה-7 לספירה. הובחנו שישה טיפוסי קערות:

- (1) קערה عمוקה שלה שפה מעוגלת נוטה פנימה, עיטור חרוט בסיסקה אופקי וגוליות הנמשכות מן השפה לדופן הכליל (איור 8: 1).
- (2) קערה عمוקה שלה שפה חדה דמוית וו, נוטה פנימה (איור 8: 2–4).
- (3) קערה שלה שפה דמוית מדרף הנוטה החוצה, עשויה מטין בצלע לבן או צהוב בהיר (איור 8: 5–7).
- (4) קערה שלה דופן מזוודה וטין מפולם היבט (איור 8: 9).
- (5) קערה שלה דופן קעורה ושפה מקופלת דמוית קודום, העשויה מטין אדום בהיר מפולם היבט (איור 8: 10, 11).
- (6) קערה שלה זיגוג חד-גוני ועיטור בחניתה (איור 8: 12, 13).

כלי בישול (איור 8: 14). — כלים הבישול בשכבה זו מיוצגים במכסה לסיר בישול פתוח.

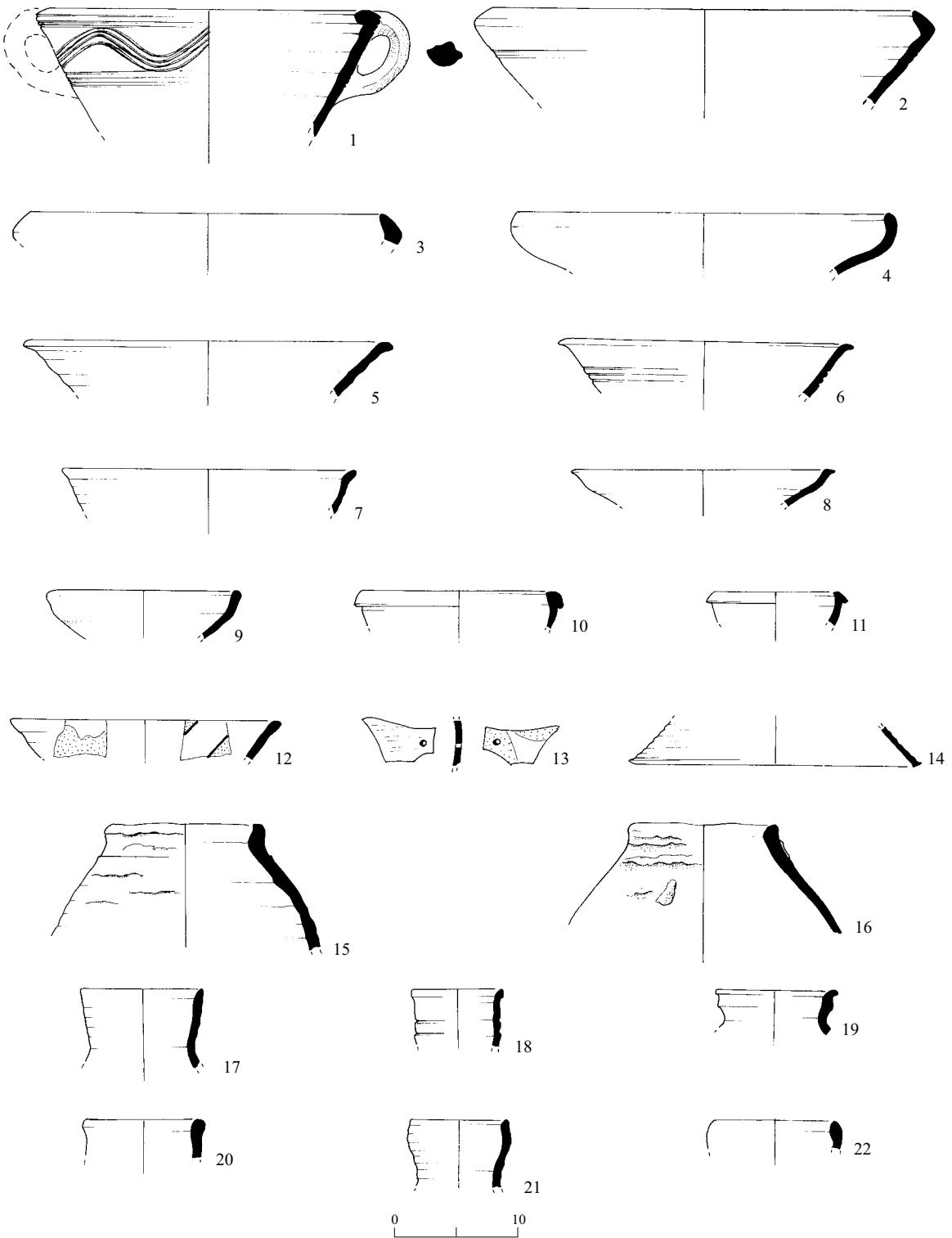
קנקנים (איור 8: 15–22). — הקנקנים משכבה זו מתוארכים למאות ה-7–ה-9 לספירה והם נחלקים לשישה טיפוסים:

טייח כיסתה את קירות המבנה מננים ומחוץ. מפלס הרצפה המטויחת שלו נמוך בכמטר אחד מבסיסי הקירות האחרים בשכבה זו. במרכז הקיר המערבי של המבנה (W8) נחשף פתח, ככל הנראה חלון. מזרחה למבנה נחשפו חלקי קירות מקובלים (W9 ו-W11) ורצפת אבן (L44). בDAL קירות נמצאו גם מIDDEN למבנה ומדרום לו (W12–15).

בריבועים I–6H נחשפו שלושה קטיעי קירות (W16–18), מוקד אפר ורצפת אבן (L39), חלק מטבון (L28), רצפת טיח (L29) ומוקד אפר נסמי (L39A).

מרבית השרידים האדריכליים משכבה זו נחשפו בריבועים L–5/J–6. כאן נחשפו קטיעי קירות מקובלים (W1–6, 23, 25, 26), רצפות הניגשנות אליהם (L123, L105, L15, L12), וטבון (L14) על רצפה L123 נמצאו חצאי קנקנים משוקעים באדמה.

בחלק המזרחי של החפירה נחשפו באור (L107) וקירות (W24) הנסמך אליה (איור 7). רצפה עשויה מלוחות אבן לא-רגולריים (L103) ניגשת אליהם. חלקה העליון של הבאר נחפר בחפירה ידנית וחולקה התחthan במאיצועות כלי מכני. הבאר (קוטר 2.7 מ') בנוייה נדכבים של אבני גזית (0.43×0.25 מ'), 14 מהם נחשפו לעומק 4 מ' מבלי להגיע לקרקעיתה. מעט מהבנים של שני הנדכבים העליונים חסרו. על השפה הצפונית-מערבית של הבאר השתמרה רצואה של חומר בלבד בצלע לבן עם אבני קטנות

איור 8. כלים החרס משלכה I.

► אייר 8

מס' הקבלות	תיאור	לוקס	מס' רישום	הכלי	מס'
Wightman 1989: Pl. 48.15; Magness 1993:210, 211	טין אדרמדם צהוב 5/8 YR 5YR	35	213/1	קערה عمוקה	1
Avissar 1996:125–127, Type 26	טין אדרמדם צהוב 6/8 YR 5YR	35	213/2	קערה عمוקה	2
Avissar 1996:125–127, Type 26	טין אדרמדם צהוב 6/8 YR 5YR	35	213/3	קערה عمוקה	3
de Vaux and Stève 1950: Pl. B.13	טין אדום בהייר 2.5YR 6/8 YR 2.5YR	104	558/3	קערה عمוקה	4
de Vaux and Stève 1950: Pl. D.1; Cohen-Finkelstein 1997:22, Fig. 2.12	טין צהוב בהיר 8/3 YR 2.5YR	104	552/1	קערה	5
As No. 5	טין לבן 8/2 YR 2.5YR	105	537/2	קערה	6
As No. 5	טין לבן 8/2 YR 2.5YR	100	514/2	קערה	7
Baramki 1944: Fig. 8:1–13; Avissar 1996:118, 119, Type 4	טין אדום בהיר 6/8 YR 2.5YR	104	552/6	קערה	8
As No. 8	טין אדום בהיר 6/8 YR 2.5YR	103	546/5	קערה	9
Avissar 1996:119, Type 5	טין אדום בהיר 6/8 YR 2.5YR	105	537/3	קערה	10
Avissar 1996:119, Type 5	טין אדום בהיר 6/8 YR 2.5YR	105	530/2	קערה	11
As No. 10	טין אדום בהיר, חיפוי לבן בפנימ ובחוץ, עיטרו בחרטה על זיגוג צהוב בפנים 2.5YR 6/8 YR 6/8	104	552/4	קערה	12
	טין אדום בהיר, חיפוי לבן בפנימ ובחוץ, זיגוג צהוב בפנים 2.5YR 6/8 YR 6/8	103	516/1	קערה	13
Adan-Bayewitz 1986: Fig. 4:8, 10; Magness 1992: Fig. 61.13	טין אדרמדם צהוב 6/8 YR 5YR	104	558/9	מכסה סיר בישול	14
Majcherek 1995:176, Figs. 6–8; Calderon 2000:123, Pl. XIV.3	טין צהוב 7/8 YR 10YR	123	567/1	קנקן	15
Calderon 2000:105, Pl. XIV.3	טין צהוב 7/8 YR 10YR	123	567/2	קנקן	16
Avissar 1996:157, Type 3	טין לבן 8/2 YR 2.5YR	35	213/6	קנקן	17
	טין חום בהיר 7/3 YR 10YR	105	530/9	קנקן	18
Magness 1993:231, Form 7	טין חום בהיר 7/3 YR 10YR	105	530/6	קנקן	19
	טין חום בהיר 7/3 YR 10YR	105	530/1	קנקן	20
Smith and Day 1989: Pl. 60.2	טין חום בהיר 7/3 YR 10YR	105	530/10	קנקן	21
Zayadine 1986: Pl. XIII.25; Magness 1993:181, No. 5	טין חום בהיר 7/3 YR 10YR	104	552/8	קנקן	22

(6) קנקן שלו צוואר נפוח בחלקו העליון (אייר 22:8).

פכים (אייר 9:1–11). — הפכים שנמצאו בשכבה זו מאופייניים בטין לבן, מפולם וצורך היטב. מגוון דומה של פכים נמצא באתרים אחרים מהתקופה האסלאמית הקדומה, ותאריכם בעיקר המאות ה'ז'–ה'י לסה"ג. לפכים מס' 1–4 יש שפה דקה ומעוגלת וצוואר מעוטר בחירתה של פסים. לפך מס' 8 יש כתפיים מזוודות ובסיס שטוח. בסיסי הפכים (אייר

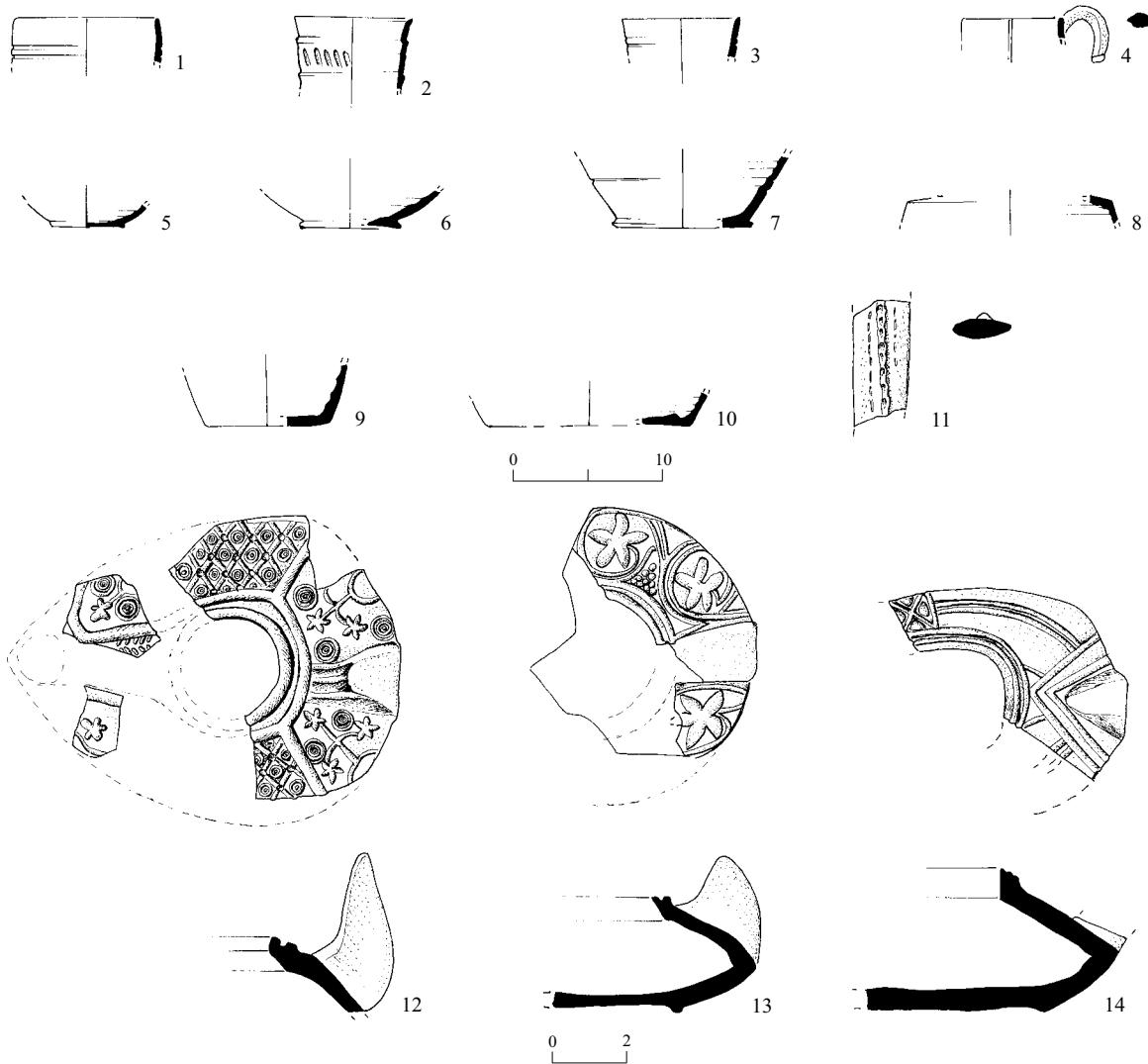
(1) קנקני 'עזה': ייצורים החל במאה הה' לסה"ג, שיאו במאות ה'ו–ה'ז' לסה"ג, והשימוש בהם נמשך כנראה גם במאה הה' לסה"ג (אייר 8:15, 16; Calderon 2000:104).

(2) קנקן שלו צוואר דמוני משף ושפה זקופה ומחודדת, עשוי מטין לבן וצורך היטב (אייר 8:17).

(3) קנקן שלו צוואר מרוכס (אייר 8:18).

(4) קנקן שלו צוואר קצר ורכס קרוב לשפה. שפתו דקה ומעוגלת, דמוני משף (אייר 8:19).

(5) קנקן שלו שפה מעוגלת (אייר 8:20).

איור 9. כלי חרס משכבה I.

הזכוכית (ר' גוריין-רווזן, כרך זה) יש לקבוע את זמנה של שכבה זו לשלהי התקופה הביזנטית ולתקופה האסלאמית הקדומה.

ממצא קטן שלא באתרו (איור 10)
ספל מדירה (איור 10:1). — ספלים כאלה נפוצים בתעשיית כלי האבן בשליה ימי הבית השני בירושלים ובسبובותיה (למשל, הרודון; Bar-Nathan 1981: 67, Pl. 11:4,5).

דיסקית חרס (איור 10:2). — שימושה לא ידוע.
כפית תמרוקים (איור 10:3). — מקל שחתחנו עגול, מחודד בקצה אחד, כף עגולה בקצחו השני בעיטור גיאומטרי. על פי ממצא כלי חרס וכלי

9, 7–5, 9, 10) נחלקים לבסיס דיסקוס שטוח (5–7) ובסיס שטוח (9, 10). ידית של פק (איור 9:11) עם עיטור זיזים בולט שייכת למגן רחוב של ידיות מעוטרות של פכים מתקופה זו.

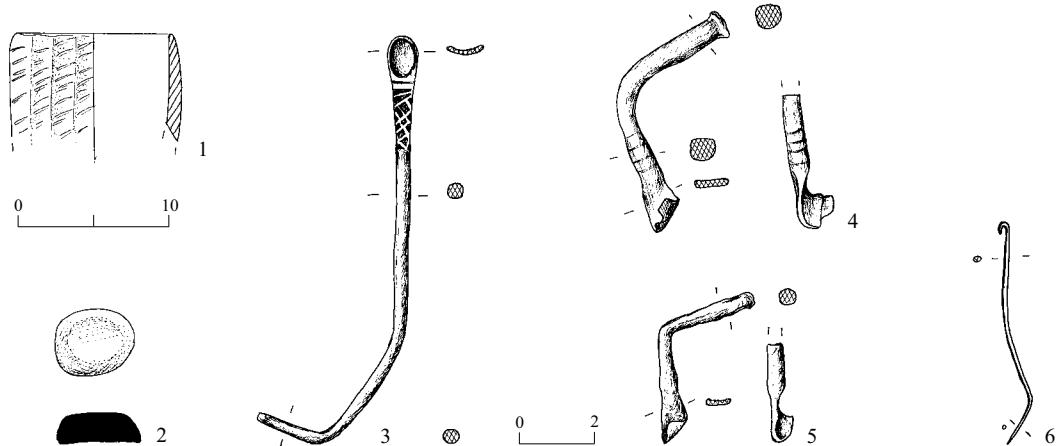
נדרות חרס (איור 9:12–14). — שלושה נדרות נמצאו בחפירה והם שייכים לשני טיפוסים המתוארכים למאות הח'–ה' לסה'ג. הנדרות עשויים בדפוס וצורותם שקד; תעללה מקיפה את עין הנור והעיטור על גוף הנור ובתעללה. לידיות צורת לשון חורה והבטיסים דמווי טבעת. טיפוס 1 (איור 9:12, 13) עשוי מטין לבן ומעטור בעיטורים צמחיים וגיאומטריים. טיפוס 2 (איור 9:14) עשוי מטין אפור כהה ומעטור בעיטור גיאומטרי. על פי ממצא כלי חרס וכלי

◀ אירור 9

הקבילותה	תיאורו	לוקוס	מס' רישום	הכלי	מספר
Avissar 1996:157, Type 3	טין לבן 2.5Y 8/2	104	558/13	פרק	1
As No. 1	טין לבן 2.5Y 8/2	35	213/9	פרק	2
As No. 1	טין לבן 2.5Y 8/2	104	552/5	פרק	3
As No. 1	טין לבן 2.5Y 8/2	104	581/12	פרק	4
Avissar 1996:160, Type 11	טין לבן 2.5Y 8/2	100	514/1	פרק	5
Avissar 1996:160, Type 10	טין לבן 2.5Y 8/2	104	552/2	פרק	6
As No. 6	טין לבן 2.5Y 8/2	105	530/44	פרק	7
As No. 6	טין לבן 2.5Y 8/2	104	581/5	פרק	8
Avissar 1996:160, Type 9	טין לבן 2.5Y 8/2	104	556/2	פרק	9
As No. 9	טין לבן 2.5Y 8/2	104	558/4	פרק	10
Avissar 1996:161, Type 12	טין צהוב בהיר 2.5Y 8/2	103	519/1	ידית פרק	11
Cohen-Finkelstein 1997:30, Fig. 8.4	טין צהוב בהיר 2.5Y 4/8	39	212/3	מספר	12
Cohen-Finkelstein 1997:30, Figs. 8.2, 6, 7; Lenzen 1983: Pls. 27, 28; Rosenthal and Sivan 1978:134, No. 547	טין צהוב בהיר 2.5Y 4/8	100	500/1	מספר	13
	טין אפור כהה 2.5Y 4/8	100	589/2	מספר	14

◀ אירור 10

הקבילותה	תיאורו	לוקוס	מס' רישום	החפץ	מספר
9:36 וקסלר-ברדולח תשן"ח, 45; אירור 9:36, 18 ; 247:2002, מס' Shalem 2002:174, Fig 20:1	אבן גיר רכה חרס, טין אדום בהיר (YR 2.5 6/8), עגול (קוטר ס"מ), חתך טרפזי, ברונזה; אורך 13.2 ס"מ, חתך עגול בקוטר 4 מ"מ ברונזה, מעוטרת; אורך 7.2 ס"מ, חתך מלבי 5 × 6 מ"מ ועגול בקוטר 6.5 מ"מ. ברונזה, מעוטרת; אורך 5.3 ס"מ, חתך עגול בקוטר 5 מ"מ. ברונזה; אורך 5.8 ס"מ.	39 39 107 135 100 100	212 210 524 603 575 575	ספל מדידה דיסקית כפית תמרקם סיבת רכיסה סיבת רכיסה	1 2 3 4 5 6

איור 10. ממצא קטן שלא באתר.

תקופת השיא הייתה בשליה התקופה הביזנטית ובתקופה האסלאמית הקדומה (שכבה II). מקור המים של היישוב בתקופה זו היה באחד שנמצא בחולץ הצפוני של החפירה. בארות דומות, הבנוית אבני גזית מכורכר, נמצאו ביבנה-ים (אילון תשנ"ט: 109–110) ובתל אשדוד (באומגרטן תשנ"ט: 86). לא נמצאו עדויות לקיומו של מתקן אנטיליה באתר.

המבנה המלכני עם הגג המוקמר (L35) הוא היחיד שמתארו הצלילי השתמר, אם כי לא במילואו. תוכנתו, זהזה לקרים בניוים עם גג מוקמר שנמצא במשור החוף הדורי (הוסטר ושיאון, בדפוס), מצביעה על האפשרות שמשה כבר בשולי האתר.

מיקום המבנים סמוך לבאר ולפסיפסים התעשייתיים שנחגלו בעבר בשולי האתר, מעיד כי אלה לא שמשו למגורים. חיזוק להנחה זו נמצא גם בפסולת של תעשיית כלי הוכחות (ר' גורין-רוזן, כרך זה).

היקף היישוב בחורבת הרמס אינו ידוע, אך מבני הציבור שהתגלו בחפירות השונות לצד מתקני התעשייה, מצביעים על עשוור. דומה שהפעילות באתר פסקה בשליה התקופה האסלאמית הקדומה, במאה ה' לסה"נ.

� עיטור פסים בשולייה. כפית דומה נמצאה ליד נווה אור (Shalem 2002:174, Fig. 20:1) ובחרבת אל-שביכה שבגליל המערבי (טצ'ר 2002: 247, מס' 18).

סיכות רכיסה (איור 10: 4, 5). — סיכות אלו נפוצות בעולם הקדום והיו בשימוש ממושך וכך קשה לתארכן.

מחט (איור 10:6). — מחטים דומים, בגוון גודלים, היו שכיחות בתקופות שבן התקיים היישוב באתר.

סיכום

בחפירה נחשפו שרידים מקוטעים שלוש תקופות עיקריות: הפרסית, הביזנטית והאסלאמית הקדומה. שרידים אלה נמצאים ככל הנראה בשוליים הדרומיים של חורבת הרמס, כעדות מבני הציבור שנחשפו בעבר ממזורה לחפירה זו.

בשל השתרמותם הדרלה של שרידים לא ניתן לקבוע בוודאות את אופי היישוב באף אחת מן השכבות. מציאותם של מטבחות (ר' קול, כרך זה) וכלי זכוכית (ר' גורין-רוזן, כרך זה) מהמאות הב'-הה' לסה"נ מעידה על פעילות מסוימת באתר, אך נראה שלא בחלק זה. אפשר שמצוותם בחפירה היא תוצאה של הפרעות מלאכותיות.

הערות

ניהל מטעם רשות העתיקות ע' שייאן, בסיוועם של ג' פרנו¹
 (ニアホル・シャト), א' האגיאן (מדירות), צ' שגיב (צללים), א'
 לידסקי (ציור חרסים) וא' בלשוב (שרוטוט).

Israel Antiquities Authority Archives: Mandate ATQ¹
 .Files No. 65, Kh. Hermas
 .76.

² ארכיאון רשות העתיקות: תיikit פיקוח: ח' הרמאס פ/6.
³ החפירה (הראשה מס' A-3371) נערכה בחודשים פברואר,
 Mai וינווי 2001 ובמהלכה נחפרו עשרים ריבועים. את החפירה

הפניות

עלון ד' תשנ"ה. ק רקענות. בתוכו ת' סופר, ערכות. אטלס ישראל חדש. תל אביב. עמ' 23.
 ניר ד' תשנ"ה. גיאומורפולוגיה. בתוכו ת' סופר, ערכות. אטלס ישראל חדש. תל אביב. עמ' 24–25.
 נצ'ר מ' 2004. דורך הים במישור החוף הדרומי של ארץ ישראל — תוואי הדורך, שמה ומקומו. מורשת ישראל 55–42: 1.
 קול ר' ברך זה. המטבחות מהחומרת הרמאס.
 שייאן ע' תשנ"ט. ח' נעה. חדשות ארכיאולוגיות —
 חפירות וסקרים בישראל 109: 107–109.
 שייאן ע' 2005. חוותה הרמאס. חדשות ארכיאולוגיות —
 http://www.hadashot-esi.org.il/report_detail.asp?id=229&mag_id=110

איילון א' תשנ"ט. יבנה ים — בא ראנטיליה. חדשות ארכיאולוגיות — חפירות וסקרים בישראל 109: 110–110.
 אלישע י' בהכנה. חוותה הרמאס. חדשות ארכיאולוגיות —
 חפירות וסקרים בישראל 109: 110.
 גוריין-דרון י' תשנ"ט. תל אשדור. חדשות ארכיאולוגיות —
 חפירות וסקרים בישראל 86: 86.
 גוריין-דרון י' ברך זה. ממצאי הזוכחת מהחומרת הרמאס.
 הוסטר י' ושייאן ע' בדפוס. קברים בניוים במישור החוף
 הדורי. ירושלים וארץ ישראל.
 וקסל-ברדולח ש' תשנ"ח. מערות קבורה ומתקנים מיימי הבית
 השני במצפור הר צופים, ירושלים. עתיקות 35: 35–54.
 טצ'ר א' 2002. חפירות בחוירבת אל שביכה, קטלוג ממצאים
 שונים מן היישוב. בתוכו צ' גל עורך. ארץ צפונה:
 קובץ מאמרים בארכיאולוגיה של הגליל. חיפה. עמ' 251–247.

- Adan-Bayewitz D. 1986. The Pottery from the Late Byzantine Building (Stratum 4) and Its Implications. In I.L. Levine and E. Netzer eds. *Excavations at Caesarea Maritima 1975, 1976, 1979—Final Report* (Qedem 21). Jerusalem. Pp. 90–136.
- Avissar M. 1996. The Medieval Pottery; The Oil Lamps and the Clay Tobacco Pipes. In A. Ben-Tor, M. Avissar and Y. Portugali. *Yiqne'am I: The Late Periods* (Qedem Reports 3). Jerusalem. Pp. 75–172; 188–201.
- Baramki D.C. 1944. The Pottery from Kh. el-Mefjer. *QDAP* 10:65–103.
- Bar-Nathan R. 1981. Pottery and Stone Vessels of the Herodian Period. In E. Netzer. *Greater Herodium* (Qedem 13). Jerusalem. Pp. 54–75.
- Calderon R. 2000. Roman and Byzantine Pottery. In Y. Hirschfeld ed. *Ramat Hanadiv Excavations, Final Report of the 1984–1998 Seasons*. Jerusalem. Pp. 91–162.
- Cohen-Finkelstein J. 1997. The Islamic Pottery from Khirbet Abu Suwana. *'Atiqot* 32:19–34.
- Dorsey D.A. 1991. *The Roads and Highways of Ancient Israel*. Baltimore.

- Gitin S. 1990. *Gezer III: A Ceramic Typology of the Late Iron II, Persian and Hellenistic Periods at Tell Gezer*. Jerusalem.
- Lenzen Ch.J. 1983. *The Byzantine/Islamic Occupation at Caesarea Maritima as Evidenced through the Pottery*. Ph.D diss., Drew University. Ann Arbor.
- Majcherek G. 1995. Gazan Amaphorae: Typology Reconsidered. In H. Meyza and J. Mlynarczy eds. *Hellenistic and Roman Pottery in the Eastern Mediterranean: Advances in Scientific Studies; Acts of the II Nieborow Pottery Workshop, Nieborow 20 December 1993*. Warsaw. Pp. 163–178.
- Magness J. 1992. The Byzantine Pottery from Areas A2 and K. In A. De Groot and D.T. Ariel eds. *Excavations at the City of David 1976–1985, Directed by Yigal Shiloh III* (Qedem 33). Jerusalem. Pp. 164–186.
- Magness J. 1993. *Jerusalem Ceramic Chronology: Circa 200–800 CE*. Sheffield.

- Rosenthal-Heginbottom R. 1988. The Pottery. In Y. Tsafrir. *Excavations at Rehovot-in-the-Negev I: The Northern Church* (Qedem 25). Jerusalem. Pp. 78–96.
- Rosenthal R. and Sivan R. 1978. *Ancient Lamps in the Schloessinger Collection* (Qedem 8). Jerusalem.
- Shalem D. 2002. Nevé Ur—An Early Islamic Period Village in the Bet Shean Valley. *'Atiqot* 43:149–176.
- Smith R.A. and Day L.R. 1989. *Pella of the Decapolis 2: Final Report on the College of Wooster Excavation in Area IX: The Civic Complex 1979–1985*. Wooster.
- Stern E. 1995. *Excavation at Dor, Final Report IB: Areas A and C: The Finds* (Qedem Reports 1). Jerusalem.
- de Vaux R. and Stève A.M. 1950. *Fouilles à Qaryet el-Enab, Abu Gosh, Palestine*. Paris.
- Wightman G.J. 1989. *The Damascus Gate: The Jerusalem Excavations by C.M. Bennett and J.B. Hennessy at the Damascus Gate*. Jerusalem, 1964–66 (BAR Int. S. 519). Oxford.
- Zayadine F. 1986. *Jerash I: Archeological Project*. Amman.

HORBAT HERMAS

OFER SION

(PP. 19*-31*)

The site is located north of the main road between Roshovot and Yavne (map ref. NIG 18050/64475, OIG 13050/14475; Permit No. A-3371), where the historical Via Maris passed.

In 2001 a salvage excavation was conducted, where 20 squares were opened. Fragments of domestic structures and various installations of the Persian, Roman-Byzantine and Late Byzantine-Early Islamic periods were found.

Due to the fragmentary and poorly preserved nature of the remains it is difficult to define the character of the settlements that existed in the various strata. The settlement of the

Persian period (Stratum III) comprised beaten earth floors and mud brick walls. In the Late Byzantine period (Stratum II) only poorly preserved remains were exposed. It seems that the peak of the occupation was in the Late Byzantine-Early Islamic period (Stratum I), of which a well built well and a built tomb were revealed. Following this period the site was abandoned.

The extent of the settlement at Horbat Hermas is unknown, but the public buildings excavated in the past, as well as the built well and tomb, point to the existence of a large settlement at least in the Late Byzantine-Early Islamic period.

CAPTIONS TO ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. Horbat Hermas and its vicinity.
Fig. 2. General view of the excavation, looking west.
Plan 1. Plan and section.
Fig. 3. Pottery from Stratum III.

- Fig. 4. Ceramic installation, L112.
Fig. 5. Pottery from Stratum II.
Fig. 6. Structure in L35, looking southeast.
Fig. 7. Well in L107, looking northeast.
Fig. 8. Pottery from Stratum I.
Fig. 9. Pottery from Stratum I.
Fig. 10. Small finds, not *in situ*.